

**VESNA
STANIŠIĆ**

**UKUS
SUNCA**

Copyright © 2025, Vesna Stanišić
Copyright © ovog izdanja 2025, LAGUNA

MOJOJ PORODICI

Devedesete su počele osamdesetih.

*Od osamdesetih živim u ubeđenju da nema te sile koja je
jača od moje,
zvezde koja je uticajnija od moje,
i da je sve moje deo jedne srećne priče.*

*I kad devedesetih nije valjalo, činila sam da valja.
Kad nije išlo, činila sam da ide.
Kad iza sebe nisam imala odstupnicu,
pružala sam korake tamo gde se moglo – ispred i iznad sebe.*

*S jedne strane je bilo bolno, sa druge radosno i lako. Tako
je i danas.*

*Moja JU-topija osamdesetih i JA-topija devedesetih traju
decenijama.*

U meni.

U vašim utopijama.

S ljubavlju, vaša mama.

Sin ravnice. Sin rođen na pesku koji vetar nosi. U skandinavske sam zemlje otišao slučajno, pa sam tek posle zaželeo da tamo završim.

Taj nagon da se čovek, i u tuđim zemljama, oseti kao kod svoje kuće, ja mislim da je znak, jedne velike zajednice, osećaja zajednice ljudi.

Miloš Crnjanski, *Kod Hiperborejaca*

Sadržaj

Ovo se neće skoro završiti i postaće još mnogo gore. . .	11
Slušaj, dezertoru, ne pada mi na pamet da ti pomažem .	45
Hoćete da vas deportujemo? <i>To</i> hoćete?.	77
Već sam zaboravio kako izgledaš kada se smeješ. . . .	113
Ponovo imate svoj <i>rajber</i> na vratima, više vam niko ne može ništa	153
<i>Sami</i> smo u ovoj Švedskoj, sada će nas biti više.	191
Lako je vama da zaratite.	219
Počnite bez mene, ja spasavam ćurana	243
Pogledaj one ljude, šunjaju se kao Prle i Tihi!	265
Ne mogu da okrenem leđa ovom detetu.	281
Epilog: Do kraja sveta	307
<i>Umesto pogovora</i>	315
Anja Suša: Knjiga o nadi	317
Vida Ognjenović: Memoarska knjiga o energiji volje za opstanak	319
<i>O autorki</i>	323

**OVO SE NEĆE SKORO ZAVRŠITI
I POSTAĆE JOŠ MNOGO GORE**

Bila je topla noć, prava letnja.

Zoran i ja smo kasno otišli na spavanje. Moglo je biti četiri sata izjutra kada smo, u kući mog dede, u kojoj smo živeli, legli u krevet. Često su baka ili deda ujutro znali da zakucaju na vrata, uz „dobro jutro, komšije, može kafa?“, ali me je ovog jutra trglo prisustvo nekog ili nečeg nepoznatog u sobi. Otvorila sam oči i ugledala muškarca kako stoji tik uz krevet i posmatra nas. Bio je mršav, sitan, činovničke pojave. Nekoliko trenutaka – *veoma* dugih trenutaka s obzirom na okolnosti – nije rekao ništa. Pomislila sam da haluciniram. Onda me je upitao:

– Da li je ovo vaš suprug, Zoran Stanišić?

Pogledao je Zorana, koji je ležao pored mene, okrenut leđima, i još uvek spavao. Nepoznati čovek činovničke pojave obratio mi se mekano, skoro snishodljivo. Promucala sam, ne skidajući pogled sa njegovih sitnih očiju:

– Jeste.

Utom se i Zoran promeškoltio, okrenuo od zida i zač-
koltio kroz trepavice. Čovek mu ništa nije rekao. Samo mu

je tutnuo u ruku neki papir savijen napola i odmah potom krenuo ka vratima. Pre nego što je izašao, zastao je i tako okrenut leđima promrmljao u pod:

– Ja nemam ništa s ovim.

Kad vam neko to kaže, a vi ne znate o čemu je reč, prvo što osetite je strepnja. Zbunio nas je njegov snishodljivi ton, kojim je, baš kao i svojim bezazlenim izgledom, prevario mog dedu i ušao u kuću.

Zoran i ja smo, istovremeno i razbuđeni i u bunilu od šoka, zurili u papir. Bio je to poziv da se Zoran odmah javi u vojni odsek, na vojnu vežbu.

Spremao se rat između jugoslovenskih naroda, prvi rat na tlu Evrope još od 1945. U Srbiji je počinjala mobilizacija. Odmicao je jun 1991. godine. Bila sam u trećem mesecu trudnoće sa našom ćerkom Anom. Stefan je imao tri i po godine i te noći je spavao kod moje mame jer smo Zoran i ja bili kod Saše Principa na žurci. Tih nedelja su se žurke neobično često organizovale. Mnogo češće nego inače. Ljudi su bili željni okupljanja i razgovora, pa su i same žurke više ličile na političke kružoke nego na bezbrižno đuskanje do zore. Nije da nismo đuskali, nije da nismo bili bezbrižno mladi, ali smo istovremeno slutili da nam se mladost završava pre vremena.

Krajem devedesetih u jugoslovenskim republikama održavali su se prvi višestranački izbori posle 1945. godine, a mene je hvatao strah. Isti onaj osećaj nemira i jeze koji sam imala kada sam prolazila kroz mračnu prečicu na putu do moje zgrade ili dok sam kao mala gledala naše ratne filmove. Naravno da sam bila ushićena što se konačno ukida jednopartijski sistem u Jugoslaviji, ali sve glasnije nacionalističke i šovinističke parole, koje su osiono uzvikivali političari širom zemlje, plašile su moje neokaljano kosmopolitsko biće.

U decembru 1990. u Srbiji je pobedio Slobodan Milošević, kandidat Socijalističke partije Srbije (SPS), ujedno njen predsednik. Njegova izdignuta brada, hrapavi glas i jednolični, ali odlučni ton su mi ukazivali da se radi o čoveku željnom moći. Po cenu svega. Ni slutila tada nisam da će ta cena biti toliko visoka i da će je platiti nas dvadesetak miliona.

Pažljivo i smišljeno, Milošević je osvajao vlast tokom prethodnih godina, te je pred izbore nesumnjivo bio najuticajniji čovek u Srbiji. Uglavnom je osvojio naklonost slabije obrazovanog sveta, imao je pristojnu podršku i u srednjoj

klasi, ali ono što mi je bilo neshvatljivo i krajnje bizarno je činjenica da je uspeo da očara veliki deo intelektualne elite. Disidenti u doba komunizma, oni koji su bili nacionalističke orijentacije, prekonoć su zavoleli čoveka koji se predstavljao kao komunista. Bilo kako bilo, Milošević je imao uticaja svuda: u vojsci, policiji, tajnim službama, kao i u *narodu*.

Pad komunizma u Evropi i raspad Istočnog bloka bio je jedan od razloga za raskol u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ), zemlji nastaloj u haosu Drugog svetskog rata; zemlji koja se u tom ratu herojski suprotstavila Hitleru i iz rata izašla kao jedna od pobednica; zemlji ogromnog međunarodnog ugleda; zemlji koja je još krajem četrdesetih odbacila zavisnost od Sovjetskog Saveza i potražila sopstveni put u socijalizam; zemlji koja je osnovala Pokret nesvrstanih; zemlji koja je nosila farmerke, pila koka-kolu i gledala holivudske filmove; zemlji u koju su najznačajnije pozorišne produkcija i sa zapada i sa istoka dolazile na BITEF, zemlji u kojoj se svirao rok i džez i igrala najbolja košarka na svetu. Zemlji u kojoj sam se rodila, odrasla, provela mladost i u kojoj sam stekla uspomene koje danas imaju vrednost antikviteta.

Moja zemlja, dakle, ničim nije ličila na jadna i mračna društva Istočnog bloka, nego je, paradoksalno, bila zemlja slobodoumnog komunizma, ili *Nešto između* – kako ju je opisao reditelj Srđan Karanović u istoimenom filmu iz 1982. godine. Ljudska prava i slobode kakve su postojale u Jugoslaviji bile su nezamislive iza gvozdene zavese, ali su i te slobode bile nedovoljne i mi smo želeli više.

Tokom osamdesetih sam imala dvadeset i nešto, a Jugoslavija se menjala ubrzano, iz dana u dan. Osvajane su nove slobode u štampi, umetnosti, svakodnevnom životu, a meni

se činilo da nam niko ništa ne može. I zašto bi, kada smo bili tako pametni, lepi, pozitivni, bili smo mladost kakvu bi svaka zemlja poželela da ima. Nisam računala na žilave starce koji nisu voleli promene, a sa njima gubitak vlasti i privilegija. Bili su puni prezira prema svemu što im je stajalo na putu.

Vest da je Milošević pobedio na decembarskim izborima 1990. godine i tako postao predsednik Srbije zatekla me je u društvu dve legende jugoslovenskog rokenrola, Srđana Gileta Gojkovića iz *Električnog orgazma* i Vlade Divljana iz *Idola*. Sedeli smo u mojoj sobi u Centru za kulturu u Pančevu, nakon njihovog koncerta „Rokenrol za decu“. Stefan je tada imao tri godine, znao je napamet sve pesme tadašnjih YU-rock grupa, a na koncertu Vlade i Gileta je skakao, vitlao šalom koji je izvadio iz rukava zimske jakne i zajedno sa još tri stotine mališana u sali pevao iz sveg glasa. Bio je to Stefanov prvi rok koncert u životu, i ja bih da verujem da mu je na tom koncertu izgrađen taj suptilni muzički ukus koji i danas ima. Na zidu u našoj dnevnoj sobi u Hiperbo-reji, pored ostalih slika, visi i uramljeni poster koncerta, sa Vladinom i Giletovom posvetom Stefanu. Svaki put kad pogledam u njega, a to se dešava svakodnevno, setim se tog našeg zajedničkog čekanja rezultata prvih demokratskih izbora u Srbiji.

Ne znam da li smo slušali neku radio-stanicu ili je neko od kolega utrčao u sobu, uglavnom smo saznali da je pobedio Milošević. Prvo muk. Zatim panika, sve troje smo govorili uglas:

– Nemoguće, nemoguće – ponavljali smo. – Ne poznamo *nikoga* ko bi glasao za njega.

Gile i ja smo, doslovce, počeli da plaćemo. Vlada se, zatim, ućutao, uspravio, pogledao nas kao da nešto računa,

a onda onim svojim staloženim glasom stavio tačku na naše čuđenje:

– Ne poznajemo mi nikoga što sluša narodnjake, pa eno, pune su nam hale po Srbiji.

Istog momenta kao da se podigla magla pred očima, otreznili smo se ne samo od šoka zbog pobeđe omraženog političara, nego smo u magnovenju spoznali koliko je pogubna i arogantna bila naša vera u to da smo bili deo one bolje većine. Soba, u kojoj je do tada bilo mesta za ceo svet, kao da se naprasno skućila i postala sklonište za troje usamljenih istomišljenika.

Zapad, koji je kroz istoriju uvek bio u savezništvu sa Srbijom, samo koju godinu kasnije prezreće Srbe i okrenuti se protiv njih zbog Miloševića. Na Zapadu su Srbi poistovećivani s njim. To je bilo nepravедno i najteže je padalo nama, Miloševićevim protivnicima. Na Zapadu se nije mnogo znalo o tome na kakav otpor Milošević nailazi u Srbiji. Ali, taj otpor bio je snažan i trajao je tokom cele njegove vladavine. Kao što je bilo očigledno da postoji mnogo njegovih pristalica koji mu omogućavaju da vlada krajnje bezobzirno, tako je bilo jasno da je mnogo ljudi protiv njega. Usamljenih ili udruženih, ali istrajnih.

Čak i pre nego što je učvrstio vlast, Milošević se sa svojim protivnicima brutalno razračunavao. Policija nije birala koga će batinati, pa su tako 13. juna 1990. godine, na prvim opozicionim demonstracijama protiv jednogumlja, njen pendrek osetile mnoge ugledne ličnosti koje su zastupale demokratske principe i verovalе u snagu slobodne misli. Pendrekom na pisca i režiserku Vidu Ognjenović, batinjanje Borislava Pekića, pisca kojem smo se divili, jednako zbog njegovog književnog umeća, koliko i zbog njegovih ljudskih vrlina... nasilništvo bez straha od posledica značilo je samo jedno:

da Srbija postaje zemlja nasilja i obesti. Dolazilo je vreme koje je proždiralno ljude, moral, kulturu. Za zdravu reč naglo je ponestajalo mesta.

Novu 1991. godinu smo Zoran i ja zajedno sa drugarima dočekali na ulici, na Terazijama. Na fotografiji sa dočeka vide se naši ukočeni slavljenički osmesi, a oko nas gust dim petardi. Sećam se da me je plašila razuzdanost na ulicama Beograda kakvu nikada pre nisam ni videla ni osetila, nikome od nas nije bilo prijatno i mi smo se odmah nakon ponoći vratili kućama.

Već 9. marta 1991. godine jedan drugi pisac, Vuk Drašković, na Trgu Republike u Beogradu predvodio je prvi veliki miting srpskih opozicionih stranaka protiv Slobodana Miloševića. Protestovalo se protiv uređivačke politike *TV Bastilje* – tadašnje Televizije Beograd koja je bila u službi propagande Miloševićevog režima.

Na oko sto hiljada građana poslali su naoružani policajci, konjica i oklopna kola! Suzavci i vođeni topovi pljuštali su po nezaštićenom narodu. Ne, nisu svi bili pristalice Draškovića ili neke druge opozicione stranke, većina demonstiranata su bili pristalice mira, demokratije, kosmopolitizma, svega onoga što Miloševićev ratnohušački režim nije bio. Bilo je tu roditelja sa decom, studentske mladeži, žena, staraca. Neki od njih će utočište od batina naći u Narodnom pozorištu, čija je vrata otvorila hrabra Vida Ognjenović, tadašnja upravnica. Mnogi neće biti te sreće. Krv će pasti. Sedamnaestogodišnji Branivoje Brana Milinović okončaće svoj život na trotoaru kod *Londona*, pogođen zalutalim policijskim metkom.

I dok je državna televizija u večernjem dnevniku demonstrante nazivala besnim huliganima koji uništavaju red, mir i ulice glavnog grada, moja drugarica sa klase čekala je autobus da konačno ode kući i skloni se iz haosa. Drhtala je

od martovske košave, brade zagnjurene u visoko podignutu kragnu od jakne. Čula je zvuk motora, ali je umesto autobusa pred sobom ugledala tenk, cevi uperene u nju! Prvi put od 1944. godine, na ulice Beograda izašli su tenkovi – ne na paradu, nego na narod. Na snage *haosa i bezumlja*, kako je Milošević nazivao sopstveni narod, poslali su tenkovi Jugoslovenske narodne armije.

Niko iz moje generacije nije imao dovoljno bogatu i crnu maštu da bi mogao da zamisli bilo šta slično; tenkovi usred Beograda, to je bila nadrealna slika. U šta se pretvorila naša zemlja? Osećali smo ogromnu bol i još veću zatečenost. Osamdesete su bile doba slobodarske misli, pameti i energije, zar je moguće da smo već 1991. stigli do tenkova? Bili smo toliko čedni i čisti da nam se činilo kako šovinizam i militarizam nikada ne mogu pobediti kosmopolitski duh Jugoslavije, gotovo poluvekovno zajedništvo njenih naroda, a naročito ne mogu pobediti našu mladost i čarobnu snagu koju mlada generacija uvek ima.

Beogradska *Plišana revolucija* otpočela je 10. marta. Na ulice su izašli studenti, kojima su se pridružile hiljade i hiljade Beograđana, Pančevaca i građana pridošlih iz ostalih krajeva Srbije. Mart je te godine bio na strani studenata, proleće je došlo pre nego što mu je kalendarom bilo određeno, pa se sa Terazija i Trga Republike tih pet-šest dana nije išlo kućama. Ne znam, ne sećam se, možda je i pala poneka kiša, ali ja pamtim sunce, i kako se Zoran i ja, držeći se za ruke, šetamo sredinom Terazija, kao oslobodioci Beograda, svemoćni. Mnogi oko nas su u rukama držali plišane igračke. Ja sam u hodu, drugom rukom, milovala moju plišanu devojčicu u stomaku i mislila koliko sam ponosna što ću je roditi u ovako slobodoumnoj zemlji.

Milošević je morao da povuče tenkove sa ulica i da Vuka Draškovića pusti iz zatvora, ali je on sam ostao na vlasti. Za nas mlade bilo je to, ipak, vreme nade. Nada je, uostalom, poslednje što ostaje na dnu Pandorine kutije, kada sva zla iz nje izlete. Za ratoborne predsednike Srbije, Hrvatske i Slovenije bio je to samo mali predah, dok se ne konsoliduju, dok ne skupe snagu, i našoj nesrećnoj Jugoslaviji konačno zabiju nož u leđa.

O ne noći kada je Zoranu uručen poziv da se javi u vojsku, u Pančevu je mobilisano još šest hiljada momaka. Šest *hiljada*, u gradu koji, sa okolnim selima, ima sto dvadeset hiljada stanovnika.

Kao kad iznenadni zemljotres u rane jutarnje sate unese paniku i strah, tako je šest hiljada porodica obezglavljeno i bespomoćno tražilo skrovište kojeg nigde nije bilo.

Jednako strašni potresi bili su u porodicama čiji su članovi različito gledali na Miloševića i na rat. Takvih porodica bilo je posvuda, sukob je išao po vertikali, između roditelja i dece. Mladi su gotovo listom bili protiv Miloševića, a stariji – roditelji, babe i dede – svesrdno su ga podržavali.

Nažalost, taj sukob postojao je i u mojoj porodici. Ja sam podržavala Ivana Đurića, jednog od Miloševićevih protivkandidata na izborima, mladog, ugladenog, civilizovanog čoveka modernog doba.

Moja mama je podržavala Miloševića. U njemu je videla novog Tita, bez obzira što između njih dvojice nije bilo sličnosti. Bilo je, eto, dovoljno da se Milošević u početku pozove

na Tita, na *bratstvo i jedinstvo* jugoslovenskih naroda, pa da stekne podršku mnogih koji su se nadali očuvanju socijalizma i očuvanju Jugoslavije. Ti ljudi dugo nisu sumnjali u njega. Ali su sumnjali u nas, sopstvenu decu. Naši roditelji nisu razumeli da, podrškom Miloševiću, i nas i sebe vode u sunovrat.

Moj otac je živio u Americi – razgovarati preko telefona sa njim o bilo čemu, a pogotovo o politici u Srbiji bilo je i iluzorno i preskupo, ali smo zato mama i ja imale bezbroj žučnih razgovora. Neprestano je ponavljala da je ona bila i ostala član komunističke partije, i da zbog toga podržava *Slobu, a ne tamo neke nacionaliste*. Tako je govorila i onda kad ni Sloba više nikoga nije pokušavao da uveri u svoja komunistička ubeđenja. Ali napustiti njega, to jest odreći se tih ubeđenja, to je za ljude poput moje mame bila izdaja. Napustiti svoju decu, to nije bila izdaja.

Moju mamu nije ništa moglo da otrezni. Čak ni mobilizacija, čak ni to što je vojska naložila Zoranu da se javi. Čak ni to što nekoliko dana uopšte nismo znali gde je on. Kada je otišao da se javi u Vojni odsek u Pančevu, mislila sam, nadala sam se, da će se odmah vratiti – da će samo zadužiti uniformu i da će doći kući. Rastali smo se kao da je otišao po mleko, a onda čitava četiri dana nisam znala gde je.

Sećam se da su me drugog ili trećeg dana posetile dve drugarice. Njihovi muževi takođe su bili među tih šest hiljada mobilisanih. Ni one nisu imale nikakvih vesti. „Ti znaš to da sročiš. Napiši protestno pismo. Mi ćemo da organizujemo potpise.“

I napisala sam apel za mir – mada još nije bilo rata, mada jeste vladao mir. Ali, u vazduhu se zgusnulo mnogo strepnje, kao i obično kad se leti nad ravnicom vazduh zgusne, pa narod diše tiho i plitko.

Nekoliko meseci ranije Dragoljub Mićunović, ondašnji predsednik Demokratske stranke, bio je gost u noćnom programu Radio Pančeva, gde sam, kao spoljni saradnik, radila već nekoliko godina. Kada je izašao iz studija, Mićunović nam je rekao: „Dvadeset petog juna počinje rat u Jugoslaviji.“

Koliko god da sam tih godina poštovala Mićunovića, njegovu izjavu nisam mogla da prihvatim drugačije nego kao apsurdnu.

„Kako to mislite, počinje rat? Ako znate kad počinje rat, zašto ne radite ništa da do njega ne dođe! Nije početak rata isto što i početak zime, pa da polako pripremimo zimnicu i ugalj! Rat nije ni prirodna nepogoda ili zemljotres, koji se ne mogu sprečiti. Rat se hoće ili neće! Šta vi hoćete?!“ Ništa mu nisam rekla, delom iz poštovanja prema njemu, a delom i zbog tuge koja se osetila u njegovom glasu. Čutala sam i istovremeno odbijala da racionalno primim tu izjavu ravnu notornoj budalaštini.

Dvadeset peti jun 1991. bio je datum koji je Slovenija odredila za proglašenje svoje nezavisnosti. A onda, malo iza toga, srela sam svog druga, privilegovanog sina pančevačkih političara, koji me je bezbrižno, gotovo veselo, ližući sladoled, uveravao kako JNA skuplja momke samo za vojnu vežbu, kako ne treba da brinem za Zorana i kako su priče o ratu obična glupost.

Niko od nas neznalica, u stvari, nije znao šta da misli. Niti je imao srca da misli razumno.

Napisala sam taj apel – nazvala sam ga *Pismo za mir* – postavljeni su punktovi po gradu za potpisivanje, a moje prijateljice i ja zauzele smo se da otkrijemo gde su nam muževi. Vreme mi je proticalo kao u groznici, trudnoća me je bodrila, naš trogodišnji sin me je održavao prisebno. Saznali smo – Zoran i drugi momci pokupljeni iste noći bili

su blizu Pančeva, u kasarni na putu za Kačarevo. Smirivala me je nada da je Zoran među tih šest hiljada ljudi možda našao našeg dobrog kuma Lajčija, da su zajedno i da čuvaju jedan drugog.

Naš troipogodišnji sin Stefan i ja smo otišli u kasarnu. Pamtim sliku: Stefan stoji i gleda tatu u uniformi, s puškom. Gleda u kuma, i on s puškom. Kum i Zoran pokušavaju da sakriju puške, ali one vire, đavo da ih nosi, vire iza leđa, a Stefan samo u puške gleda.

Ni Zoran ni ja nismo znali šta će biti dalje. Nismo čak znali ni to da će već iste noći posle naše posete svi momci biti poslani dalje. Tog jutra, na izlazu iz Pančeva, put je bio izmrvljen tenkovskim gusenicama, baš kao i duše desetine hiljada pančevačkih porodica.

Strahovali smo da ih je vojska poslala u Sloveniju. Tamo se poslednjih dana juna zaista razbuktao rat, sasvim u skladu sa Mićunovićevim predviđanjima. Rat je vođen između JNA i slovenačke Teritorijalne odbrane. Trajaće desetak dana i kasnije će biti nazvan *operetskim*. Zaista je bio takav, ako ga uporedimo sa onim što će se posle događati u Hrvatskoj, a naročito u Bosni i Hercegovini. Ali i u Sloveniji je bilo nekoliko desetina žrtava, uglavnom osamnaestogodišnjaka koji su imali nesreću da baš tada služe vojni rok. U Pančevo je, tih nedelja, stiglo pet kovčega.

Slovenci su rešili da se otcepe na silu; i kod njih je bio zavladao militaristički duh. Do tada smo slovenački *militarizam* samo viđali u njegovom parodijskom, ironičnom obliku, u avangardnim, umetnički dobro oblikovanim provokacijama *Lajbaha*, grupe koju smo voleli, koja nas je hrabrošću terala da uzvignemo: „Slovenci, svaka čast!“ Ali kada su Slovenci sa svojih granica poskidali jugoslovenske zastave i oterali JNA, to nije bila provokacija umetničke avangarde,

nego nasilni čin tamošnjih nacionalista. Vrata za rat bila su širom otvorena i niko razuman nije vikao: „Svaka čast!“

Federalna Vlada naredila je Jugoslovenskoj narodnoj armiji da spreči otcepljenje Slovenije, ali se ispostavilo da to otcepljenje niko ne može da spreči, a najmanje JNA, neobučena da ratuje protiv sopstvenog naroda – pa makar i protiv njegovog pobunjenog dela. Osim toga, JNA je bila zbunjena i nemotivisana, bez šansi protiv pokretljive Teritorijalne odbrane Slovenije. Nisam mogla da znam ni da li je Zoran tamo, ni da li je živ.

Moj angažman dodatno je razgoreo sukobe s mamom, koja je, i inače, razmišljala srcem i stoga teško razumevala tuđe argumente. Bila je još u svakodnevnom strahu od suda sopstvene majke, moje bake, predratne učiteljice, koja je imala neverovatan talenat da na ljude gleda s visine, uprkos tome što je sama bila visoka metar i po. Pošto sam bila trudna mama je s pravom osećala da mi treba mirovanje, a ne lomatanje po gradu i vojnom odseku. Najzad, mama je bila direktorka *Panonije*, fabrike poznate i izvan Pančeva i nikako nije bilo dobro da joj se ćerka ponaša „nepatriotski“. Nije to bilo bez osnova: Zoran i ja ćemo uskoro pobeći u inostranstvo, a mama će zbog toga morati da se odrekne mesta direktorke: zet joj je bio „dezterter“. Razume se, niko tu nije bio dezterter, ni iz vojske ni iz zemlje. Ne bismo mi napustili Jugoslaviju da ona pre toga nije napustila nas.

U međuvremenu, po gradu je počelo potpisivanje *Pisma za mir*. Brzo je sakupljeno mnogo potpisa, pa smo mi, inicijatori antiratne akcije, otišli u opštinu da s tim nešto uradimo; da se bunimo, da tražimo objašnjenje, informacije o tome šta se događa. Dočeka nas je predsednik opštine i saopštio nam kako on ne može da nam pomogne. Govorio je istim snishodljivim tonom, baš kao onaj vojni pozivar koji nam je rano ujutru banuo u kuću. Predsednik opštine posavetovao nas je da *Pismo za mir* predamo Generalštabu JNA i Predsedništvu Srbije, jer reč je o stvari koja se najpre njih tiče. „U redu“, rekla sam, „najavite nas odmah Predsedništvu i Generalštabu. Fotokopirajte ovaj apel za mir i sve ove potpise, da im ne bismo davali originale. Dajte nam opštinski auto i vozača da krenemo u Beograd. Još nije gužva na putu, stići ćemo za dvadesetak minuta.“

Predsednik opštine je sa olakšanjem prihvatio predlog, kao da se i on, jadan, radovao što može bar nešto da učini. Odlučili smo da u Beograd ode nas četvoro: jedna majka, jedan otac, jedna supruga, jedna sestra. Ja sam predstavljala supruge.

Naravno, kod Miloševića u Predsedništvu poljubili smo vrata, nije nas primio niko, pa smo *Pismo za mir* ubacili u sanduče da vratima. U Generalštabu smo prošli bolje. Primio nas je general-major Baucal. Bio je to čovek u pedesetim godinama, sećam se da sam zbog prezimena pomislila da je možda Slovenac. Dočeka nas je izrazito uljudno, ali njegova šapka, njegova uniforma i *šare* na njoj bile su, razumljivo, suviše autoritativne za ostale članove naše male delegacije. Tata, mama i predstavnica sestara su se preplašili, zabrinuti da će svojim samo naneti još veće zlo, te su počeli da se izvinjavaju kako njihovi sinovi i braća „nisu ništa skrivili“. Ja sam, s druge strane, samouvereno, kao dostojni predstavnik slobodoumnog Radio Pančeva, izvadila diktafon, uključila ga i postavila ga na sto.

Na to je i general-major reagovao neočekivano. Skinuo je šapku, malo raskopčao uniformu, olabavio kravatu, zavalio se u fotelju. Nisam mogla da odgonetnem da li je njegovo napuštanje vojničkog stava znak ljudskosti i razumevanja ili je, naprotiv, hteo da mi pokaže kako je on čovek kojem niko ništa ne može. Pošto nije raskalašno raščerečio svoje noge, kako muškarci već znaju da sednu kad se zavale, pomislila sam ipak da je ono prvo. Držanje mu je bilo blagonaklono, neagresivno. Čekala sam neki znak bahatosti, ali nije ga bilo. „Pitajte“, rekao mi je mirnim, tihim glasom. „Pitajte sve što vas interesuje.“ Ljudi s kojima sam došla držali su se kao sveće.

„Čime garantujete da je ovo samo vojna vežba, čime garantujete da činite sve da do rata ne dođe, čime garantujete živote naših najbližih, koje ste mobilisali? Čime garantujete da ni on, ni njihovi sinovi i braća, neće biti ubijeni, pošto ne žele da ubiju? Zakletva koju su, kao mladi regruti, nekada dali odnosila se na odbranu zemlje od spoljnog neprijatelja,

a ne na rat protiv unutrašnjih prijatelja. Čime mi garantujete da će se vratiti kući čitav? Vi ste odgovorni za to.“

General je odabrao da ne odgovori ni na jedno pitanje. Rekao je, malo se nagnuvši prema diktafonu, kao da je želeo da bude siguran da će se njegova poruka dobro čuti: „Stvarajte vi te vaše pokrete za mir. Slobodno ih stvarajte, pa ćemo mi dobiti u vremenu da od JNA napravimo nacionalne vojske. Nama to odgovara. Evo, imam pouzdane informacije da će Televizija YUTEL (osnovana 1990. godine da bi branila časno novinarstvo i jugoslovenstvo), za mesec dana, krajem jula, organizovati u Sarajevu veliki koncert za mir. I znate šta? Dok vi budete stvarali te vaše pokrete za mir, svaka jugoslovenska republika stvoriće svoju nacionalnu vojsku. A kad se to desi, onda vaši muževi, sinovi i braća, u Srbiji ili nekoj drugoj republici, neće imati dilema o tome kojoj su vojsci položili zakletvu i za koju zemlju ratuju.“

Da li me je trudnoća učinila neustrašivom, ne znam, ali sam duboko verovala da ne branim samo svog muža, niti samo našeg sina i naše još nerođeno dete, već da branim ceo naš svet. Da zaustavljam rat, koliko god to tim baučalima izgledalo naivno i patetično. Imala sam potrebu da se popnem na sto i viknem da se ori ceo Generalštab: „Ljudi! Staniteee! Zašto to radite?“

Uglavnom, ako je general-major mislio da mu niko ne može ništa, to isto sam i ja mislila za sebe.

Na kraju susreta Baucal nas je posavetovao da se obratimo Novosadskom korpusu JNA jer je taj korpus bio zadužen za rezerviste iz Pančeva. „Idemo odmah kod njih“, kazala sam, „a vi nas najavite da dolazimo.“ Tu molbu, za razliku od prethodne, sa lakoćom nam je uslišio.

U Novosadskom korpusu – čija je uprava takođe bila u Beogradu – dočekala nas je klasična vojničina, jedan drzak,

prost oficir. Ostali članovi naše delegacije sada su bili još manji i još tiši. Bilo je očigledno da se kaju što su se uopšte upustili u ovakvu akciju, i da strahuju kako su time još više naudili mobilisanim momcima. Oficir se obratio meni, valjda zato što sam bila dovoljno drska da ga gledam u oči:

– A ti!? Šta ćeš, bre, ti ovde? Trudna! Mrš kući da kuvaš ručak, tamo ti je mesto!

Odskočila sam od besa:

– Vratite vi meni muža, pa ću imati za koga da kuvam!

To je bio naš razgovor – primitivan on, primitivna ja, ali mi nije padalo na pamet da se povučem. Sa takvima kao što je on drugačiji razgovor nije moguć.

Da je pak bio moguć, kazala bih mu šta je za mene porođica. Ispričala bih mu šta sam odgovorila mom stricu čika Bati, pančevačkom književniku i boemu Dragutinu Ilkiću Birti, kada me je, na prelasku osamdesetih u devedesete, pozvao da se učlanim u upravo osnovanu (obnovljenu) Demokratsku stranku. U njoj su bila jaka imena, viđeni ljudi srpske inteligencije. Tako je bilo i u Pančevu, gradu u kojem sam rođena i u kojem sam živela. „Stranka. Zvuči kao strano, nepoznato. Zvuči kao stranka ispred šaltera za taksene marke.“ Osamdeset devete, dakle, kaže mi stric:

– Osnivamo demokratsku stranku, pridruži nam se.

– Biću član svoje porodice – kažem. – Porodica mi nije strana – i još sam mu rekla da je došlo vreme da porodica, a ne partija, bude jedinica društva, i da ću biti njen aktivan član. To je, kazala sam još, moj *politički* stav. Da sam htela, odavno smo mogli da odemo u Ameriku, kod tate. Izbor da ostanemo u Jugoslaviji i tu gradimo sebe bila je *politička* odluka.

Eto to – da im neću dati svoju porodicu, ono jedino što imam – rekla bih bila i onom prostaku u uniformi, u Novosadskom korpusu, samo da sam mislila kako nekom takvom ima smisla bilo šta suvislo reći.

Narednih dana su dušebrižnici opominjali moju mamu da se ponašam čudno, da idem gradom i plašim narod da će doći do rata, da sam zbog trudnoće preosetljiva, histerična.

Ne smem da se zakunem da su govorili neistinu jer ne mogu da se setim sebe iz tog doba. Sećam se samo nekih događaja, sećam se borbe da saznam gde je Zoran i da mi ga vrate živog. Ne pamtim sebe jer sam bila izvan sebe, jer sam manjak informacija o bliskoj budućnosti kompenzovala izoštrenom intuicijom zasnovanom na zdravom razumu. Zdrav razum u tom bolesnom vremenu bio je definitivno znak da sa mnom nešto nije bilo u redu. I da samo čudaci prelaze ulicu kada se upali crveno na semaforu.

I kasnije ću u više navrata morati da se pouzdam u intuiciju, koju bih pre nazvala nekom naročitom vrstom koncentracije, vrstom koju svi nosimo u sebi, ali je aktiviramo tek u vanrednim situacijama, kad nam dogori do nokata. Bila sam potpuno fokusirana na *rešenje*, na izlaz iz košmara u koji smo upali. S druge strane, imala sam problem utoliko što, kad su kockice počele da se sklapaju, nisam nalazila

snagu, ni u duši ni u stomaku, da prihvatim sliku koja mi se stvarala pred očima.

To je bio prizor apokalipse, veoma precizna slika balkanskog udesa. Slika one nemani koja je upravo podizala svoju nakaznu glavu.